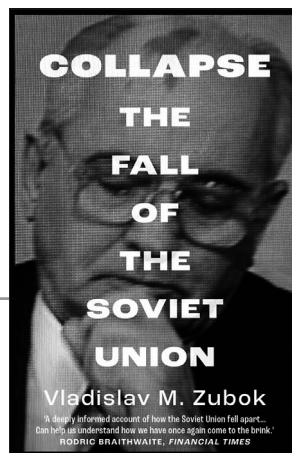

Jauns skatījums uz padomju impērijas sabrukumu

Recenzija par grāmatu: Vladislav Zubok.
Collapse. The Fall of the Soviet Union.
New Haven, London 2021. 536 p.
ISBN 978-0-300-26817-1

Jānis Taurēns

Maskavā dzimušais un Maskavas Valsts universitātē izglītību ieguvušais vēsturnieks Vladislavs Zuboks ir Londonas Ekonomikas un politisko zinātņu skolas (*London School of Economics and Political Science*) profesors starptautisko attiecību problēmās. Aplūkojamā grāmata ir kārtējais viņa darbs, kuri pamatā veltīti Padomju Savienības vēsturei, skatot to plašā starptautisko attiecību kontekstā un īpaši akcentējot attiecības ar otru 20. gadsimta otrās puses superlielvalsti – Amerikas Savienotajām Valstīm. Šīs grāmatas recenziju autori atzīmē Zuboka jauno, varbūt revizionistisko pieeju. Tā vietā, lai rakstītu par nenovēršamo sabrukumu, kas piemeklēja dzīvotnespējīgo impēriju, Zuboks saskata konkrētas kļūdas: valsts varas aparāta (lasi – Komunistiskās partijas un tās aparāta) vājināšanu, nekoncektīvās reformas un paša dižā reformatora Mihaila Gorbačova nepārdomāto politiku. Katrā ziņā Baltijas valstu lasītājam šādas idejas liek kļūt uzmanīgam.

Stāstu par PSRS sabrukumu Zuboks sāk ar Jurija Andropova 15 mēnešu ilgo valdīšanu (1982–1984). Šo padomju līderi viņš nosauc par “*KGB – reformer*”, šis apzīmējums acīmredzami ir pretrunīgs. Viņa reformām pietrūka laika, nozīmīgākais sasniegums bija Mihaila Gorbačova izvirzīšana politiskās skatuves priekšplānā. Mihails Gorbačovs, savukārt, bija padomju režīma dibinātāja Vladimira Ļeņina kvēls pielūdzējs (Zuboks tiešām lieto vārdu *veneration*).

Zuboks patiesi apstrīd daudzas plaši par pierādītām uzskatītas patiesības. Viņš noraida domu, ka PSRS sabruka zem ekonomikas militarizācijas smaguma, – militārā sektora īpatsvars pat pēc visradikālākajiem vērtējumiem neesot pārsniedzis 15% no kopprodukta un bijis salīdzinoši efektīvs izmaksu ziņā. Tomēr Zuboks piekrīt citai plaši izplatītai tēzei, proti, ka PSRS desmitiem miljardu par naftas eksportu nopelnīto dolāru iztērēja pārtikas un plaša patēriņa preču importam. Lielu nastu radīja arī palīdzība Austrumeiropas valstīm,

dārgi Maskavai izmaksāja pašas padomju republikas (17.–18. lpp.). Arī tā ir zināmā mērā ne pārāk izplatīta pieeja – uzsvērt tieši ekonomiskās problēmas kā sabrukuma cēloni. Šajā ziņā Gorbačova valdīšana sākās ar kļūmīgiem lēmumiem: pārspilētā kampaņa pret alkoholismu noveda pie milzīgiem finansiāliem zaudējumiem, kaut arī “*simtiem tūkstošu padomju cilvēku varēja nodzīvot mazliet ilgāku mūžu un dzima veselīgāki bērni*” (23.–24. lpp.). Te nu jāizšķiras, kas tomēr liekas svarīgāk. Zuboks norāda, ka Gorbačovs plānoja plašas ekonomiskas reformas, bet nevienam nebija skaidri to finansējuma avoti. Jaunus triecienus jau tā vājajai padomju ekonomikai deva naftas cenu krišanās pasaules tirgos 80. gadu vidū un Černobiļas atomelektrostācijas katastrofa. Reformu iestīgšana, savukārt, novedusi Gorbačovu pie pārlicības, ka birokratizētais partijas aparāts nespēj īstenot reformas, un, atsaucoties uz Ļeņinu, viņš nonācis pie slēdziena, ka nepieciešama demokratizācija. Arī doma par demokratizācijas cēloņiem pārbūves laikā nav jauna, toties jauna varētu likties ideja, ka atteikšanās no partijas kontroles un vienojošās lomas bija kļūda, kas noveda pie grūti pārskatāmām sekām un... situācijas pasliktināšanās. Lielāku patstāvību ieguvušie valsts uzņēmumi, kuri bija ieinteresēti nevis investēt, bet maksimizēt peļņu un algas, atteicās no lētu preču ražošanas.

Runājot par politiskām reformām, Zuboks uzsver 1988. gada partijas 19. konferences nozīmi, tiesa, mūsdienās bieži to uztveram kā vienu no neveiksmīgiem soļiem ceļā uz pilnīgu padomju sistēmas krahu, kam pašam par sevi nebija lielas nozīmes.

Ārpolitikā tajā pašā laikā Gorbačovs veidoja spožas attiecības ar tādiem dižiem 80. gadu Rietumu lideriem kā Ronalds Reigans, Mārgareta Tečere un Fransuā Miterāns. Interesanti ir Zuboka atklājumi par politiku Austrumeiropā. Jau 1989. gada februārī īpaša komisija, ko vadīja Politbiroja loceklis Aleksandrs Jakovļevs, nonāca

pie secinājuma, ka Austrumeiropas komunistiskie režīmi varēs saglabāties tikai dialogā un koalīcijā ar opozīcijas spēkiem. Tomēr Jakovļevs bija pārliecināts, ka Austrumeiropas valstis turpinās sadarboties ar PSRS un veidot tai nepieciešamo drošības joslu, vienlaikus integrējoties Rietumeiropas ekonomikā (51. lpp.). No savas puses atzīmēšu, ka Jakovļeva komisija un pat Gorbačovs acimredzami nenovērtēja, cik Austrumeiropas tautu nepatika pret PSRS bija dziļa un plaša.

Otrs pagātnes rēgs, kas atgriezās, lai atriebtos (grāmatas nodaļu autors nosaucis *Revenge of the past*), bija no cariskās Krievijas mantotās valsts daudznacionālais raksturs. Šausmās uzzinām, ka Jurijs Andropovs bija uzdevis izstrādāt jaunu PSRS valsts struktūru, atsakoties no nacionālajām republikām, bet veiksmīgu projektu šai jomā neizdevās izveidot. Gorbačova laikā etnisko attiecību Pandoras lāde atvērās, sākoties 1986. gada nemieriem Kazahstānā, un turpinājās ar armēņu un azerbaidžāņu konfliktu, tomēr tieši Baltijas tautu nacionālisms radīja nāvējošu un sistemātisku izaicinājumu padomju vadībai. Baltieši (Zuboks raksta *Balts*) izmantoja Gorbačova reformas, lai leģitimizētu savu nacionālistisko diskursu, izveidotu nacionālistiskas kustības un nacionalizētu savas kompartijas. Tomēr Gorbačovs uzlūkoja Baltijas republikas kā izmēģinājumu poligону reformām. Baltieši pie tam izmantoja iespējas attīstīt ideju par visu “titulāro nāciju” neatkarību un atbalstīt citu padomju tautu cīņu. Tam, pēc Zuboka domām, bija rezultāti, kas pārsniedza pašu baltiešu trakāko iztēli (*boldest imagination*) (58. lpp.).

Šajā vietā rodas vēlme apstāties un padomāt. Lai arī šādi secinājumi Baltijas tautām varētu glaimot, tie tomēr liekas būtiski pārspilēti. Iespējams, daudziem padomju republiku nomenklatūras lideriem bija pat izdevīgi apgalvot, ka viss jau bija labi... līdz ieradās baltiešu nacionālisti un sagrāva mieru un kārtību mūsu komfortablajā vidē.

Par nozīmīgu pagrieziena punktu Zuboks uzskata 1989. gada rudens antikomunistiskās revolūcijas Austrumeiropā. Tās mainīja notikumu raksturu: iniciatīva pārgāja no reformatora Gorbačova pie pašām Austrumeiropas tautām. Gorbačovs nenovērtēja notikušā nozīmi, savukārt Vašingtona tajā saskatīja *“lielāko ģeopolitisko izdevību kopš 1945. gada”*. Pēkšņi *“viss kļuvis iespējams”* – secināja prezidenta Buša padomnieks Brents Skoukrofts (94. lpp.). Kopumā rodas iespaids, ka, pēc profesora Zuboka domām, Padomju Savienība visu bija zaudējusi ap 1990. gada pirmo pusi. Neskaitāmo problēmu virpuli papildināja paša Gorbačova personības radītās problēmas – no bezrūpīgas dzīves KGB 9. pārvaldes nodrošinātā komfortablā burbulī līdz neveiksmīgām personāla izvēlēm, īpaši Zuboks izceļ viceprezidentu Genādiju Janajevu un iekšlietu ministru Borisu Pugo.

Monogrāfijas lielāko daļu veido II sadaļa *“Lejupslīde un krišana” (Decline and downfall)*, kas aptver 1991. gada notikumus no janvāra krīzes Baltijā līdz pilnīgam PSRS sabrukumam. Baltijas valstu lasītājam interesanti, ka Zuboks detalizēti iztirzā avotus, kuros atklājas paša Gorbačova atbildība par traģiskajiem notikumiem Baltijā. Autors attēlo viņu kā spiediena punktu starp dažādiem spēkiem, bet jautājumu par atbildību neatrisina, acimredzot avotu trūkuma dēļ (183.–185. lpp.).

Runājot par Gorbačova ārpolitiku, viens no viņa vadmotīviem šajā laikā bijusi uzticība Rietumiem dotajiem solījumiem par atbalstu to politikai Persijas līča karā, atbrūšanās politikai un Vācijas jautājumam. Autors, analizējot PSRS iekšpolitiskās norises, plaši atspoguļo Borisa Jeļcina augošos panākumus un viņa ievēšanu prezidenta amatā. Par ārkārtīgi svarīgu problēmu V. Zuboks uzskata brūkošo padomju ekonomiku, kuras glābšana vairs nebija iespējama bez Rietumu atbalsta. Savukārt Rietumos tika dedzīgi apspriests jautājums,

kādu palīdzību Rietumi (IAS – ASV) spēšniest un kādiem jābūt tās nosacījumiem, savukārt Gorbačova administrācijai nebija skaidrības par nepieciešamajām reformām. Baltajā namā jau 1991. gada vasarā valdija nopietns viedoklis, ka PSRS varētu sabrukt. Taču, kamēr visi šie jautājumi tika apspriesti, pienāca liktenīgie notikumi, augusta pučs (*“hunta”*, kā raksta Zuboks), kura vadoņi tomēr bija neizlēmīgi un nekompetenti.

Monogrāfijas secinājumi liek domāt, ka tās galvenais varonis neapšaubāmi ir Mihails Gorbačovs. Viņam tiek pārmesta neizlēmība un nespēja savienot vīzijas ar praktisku politiku. Grāmata ir piebārstīta ar gandrīz vai aforismiem par viņu: *“Gorbačovs bija nomenklatūras politikas lielmeistars, bet slikts lēmumu pieņēmējs”* (431. lpp.), *“Viņš deva priekšroku runām, nevis darbībai, parlamentāram konsensusam, nevis vardarbībai un varas decentralizācijai, nevis diktatūrai”* (427. lpp.). Lasot šo darbu, rodas iespaids, ka Zuboks būtu vēlējis saglabāt PSRS un ka veids, kā to panākt, būtu stingra vadība. Visbeidzot izlasām to tiešā tekstā: loģiskāks ceļš Padomju Savienībai būtu stingra Andropova stila vadība, kas baudītu masu atbalstu, būdama apvienota ar radikālām ekonomiskām reformām (428. lpp.). Rietumi būtu varējuši glābt Padomju Savienību, bet vilcinājās to darīt un izvēlējās noplūkt viegli sasniedzamos aukstā kara uzvaras augļus, vispirms jau Austrumeiropā un Baltijā. Patiesībā būtu vajadzējis izmantot bezprecedenta vēsturisko izdevību Krievijas demokratizācijai. Būtu jājautā, vai šādi secinājumi ir tas, ko mēs gaidām no vēstures grāmatas, bet noliegt autora tiesības uz šādiem secinājumiem nevar.

Vladislava Zuboka pieeja neapšaubāmi ir inovatīva, un, ja arī nevaram piekrist darba koncepcijai, nav noliedzams milzīgais izmantoto avotu apjoms, aprītē ieviesto faktu materiāls, grāmatas izcilā valoda un tas, ka ir izgaismoti daudzi jautājumi, kuri līdz šim varbūt nebija skaidri.